

Semiotički prikaz brkova i brada

UZ IZLOŽBU *PUNA ŠAKA BRADE*

- *Puna šaka brade* naziv je izložbe ostvarene u Etnografskom muzeju u Zagrebu od 2. rujna do 20. studenoga 2016. godine. Izložba prikazuje briačnicu kao jedan od aspekata aktualne retro kulture. Značenje pojmova brkova i brada, njegova rasprostranjenost i promjene tim se povodom sagledavaju semiotički na primjerima iz usmene književnosti, na poslovicama i drugim pisanim i govornim oblicima.

Ključne riječi: brkovi, brada, briačnice, retro kulture, moda, muzejske izložbe

PUNA ŠAKA BRADE

U Etnografskom muzeju u Zagrebu, u trajanju od 2. rujna do 20. studenoga 2016. godine, postavljena je izložba *Puna šaka brade* koja prikazuje rekonstrukciju zagrebačke briačnice iz prve polovice 20. stoljeća. U suradnji s kolegicom Dolores Miličić¹ osmišljen je projekt *Puna šaka brade* koji pod tim imenom objedinjuje, prije svega, izložbu, a potom i festival, razne popratne programe edukativnog i humanitarnog karaktera te zabavno-interaktivni sadržaj.²

Prve briačnice u Zagrebu otvaraju se šezdesetih godina 19. stoljeća. Zagrepčani

1 Dolores Miličić – vježbenica na mjestu dokumentarista; Katarina Dimšić – vježbenica na mjestu kustosa (stručno osposobljavanje bez zasnivanja radnog odnosa).

2 Idejna koncepcija projekta: Katarina Dimšić, Goranka Horjan, Dolores Miličić, Matej Perišić; autorice izložbe: Katarina Dimšić, Dolores Miličić; stručni suradnici: Katarina Bušić, Matija Dronjić; grafički dizajn i likovni postav: Luka Predragović; tehnička realizacija: Marko Gašparić, Domagoj Kačan, Darijen Paša, Jasminka Vujičić, Juraj Zoričić; marketing i odnosi s javnošću: Mirjana Drobina; edukativni program: Anastazija Cvitković, Željka Jelavić, Silvia Vrsalović; lektura: Irena Kolbas; prijevod na engleski: Mia Dimšić; partneri: Državni arhiv Zagreb, GoRetro, Hrvatski državni arhiv, Igor Recek Gangster, Muzej Sveti Ivan Zelina, Antun Penezić, SentiMental Bikes, Šeširi Škrgatić, The Barbers, Veleučilište Baltazar Zaprešić.

su znali u kojim se brijačnicama brije elita, a u kojima ostali građani. Brijači su u početku svoj zanat izučavali u većim europskim gradovima, kasnije i u Hrvatskoj, a postojali su i samouki brijači. Osim brijačkog zanata mnogi su se bavili i vlasuljarstvom, pedikerstvom te puštanjem krvi, što se smatralo i liječničkim poslom (Brenko 2001: 58-64). Brijanjem su se mogle baviti i žene koje su najčešće nastavljale taj posao nakon smrti svojih muževa brijača ili su ga nasljeđivale od očeva (Šperanda 1996: 81). Brijačnice su oduvijek bile mjesto druženja, posebice vikendima kada bi ljudi uzeli vremena od svakodnevnih obaveza, a veseli i domišljati brijači bili su posebno popularni budući da su bili pokretači tih okupljanja (Lang 1912: 92).

Obilježavajući Svjetski dan muških brada (prva subota u rujnu) te *Movember* (izvedenica od riječi *November* – studeni – i *moustache* – brk – mjesec puštanja brkova u znak svjesnosti oboljenja od muških bolesti), Etnografski muzej se na dva i pol mjeseca istaknuo kao centar retro kulture grada Zagreba i okolice. S obzirom na želju da se obilježi Svjetski dan muških brada, logičan odabir teme izložbe bila je brijačnica. Tome je svakako doprinijela činjenica da se u Zagrebu sve više ističu ljubitelji retro kulture – od glazbenih i odjevnih stilova pa tako i do njege i održavanja frizura te brkova i brada. O tome svjedoče i brojne „moderne“ brijačnice u Zagrebu i drugim hrvatskim gradovima. Zahvaljujući plesnoj grupi Back to Swing i drugim partnerima, prije svega The Barbersima – grupi brijača iz Zagreba koji su u nekoliko prigoda i brijali posjetitelje unutar same izložbe – napravljen je iskorak prema zajednici i ostvarena jedna od temeljnih uloga suvremenog muzeja – interaktivnost s korisnicima: omogućena je komunikacija s novom publikom, a u stručnom smislu predstavljen jedan od segmenata nematerijalne baštine.

Naziv izložbe *Puna šaka brade* zapravo je poslovice, a znači učiniti nešto pozitivno za sebe, uspjeti u svome poslu. Naziv je zanimljiv etnološkoj struci budući da se upravo tu nalaze metode istraživanja poslovice i drugih usmenoknjiževnih oblika u kojima se pojmovi brkova i brada također spominju. Na taj segment se osvrće i ovaj rad. On nastoji prezentirati svu prikupljenu usmenoknjiževnu građu, obrađenu prilikom pripreme izložbe kojoj nije bilo toliko mjesta u samom izložbenom prostoru, a koja je prisutna na području Južnih Slavena, pa i šire, od prošlosti do danas. Poslovice, dio oblika usmene književnosti i njezinih stilskih figura; usporedbe i epiteti, fraze i sintagme. Sve su to usmenoknjiževne i jezične forme u kojima su se pronalazili elementi simboličkog značenja brkova i brada polazeći od rekonstrukcije praslavenskih izvora pa do danas.

METODOLOGIJA

Analiza pojmova *brkova* i *brada* temeljena je najprije na folklorističkim praksama; fiksiranju i proučavanju folklornog djela kao umjetničke komunikacije (vidi Lozica 1979). Brkovi i brade uočeni su u poslovicama, usmenoknjiževnim oblicima, kao stilske figure, pučka etimologija i dr. Proučavajući ih unutar njihovog konteksta, na geografskoj, književnoj, umjetničkoj i antropološkoj razini, dolazi se do zaključaka koji dosada nisu bili toliko isticani u etnološkoj znanosti.

Kroz usporedbu nekih značenjskih karakteristika i objašnjenja pojmova *brkova* i *brada* njihovima kontekstima, analiza se zapravo zadržava na semiotičkoj razini te nastoji doprijeti do značenja pojmova *brkova* i *brada* i njihovim percepcijama kroz vrijeme. Metodičar i povjesničar umjetnosti Petar Bakotić je u jednom svome djelu primijetio vrijednost usmene tradicijske književnosti ovih područja: „Nema sumnje da naša narodna književnost predstavlja skupinu srodnih djela; ponekad tako srodnih kao da ih je jedan čovjek sastavio“ (1937: 2). Upravo ta srodnost ključna je pri analizi i istraživanju značenja pojmova *brkova* i *brada*, a pozitivno doprinosi i činjenica da se analizi mogu podvrgnuti folklorni oblici šireg područja od same Hrvatske.

Istražujući semiotička značenja pojmova, analizirani su stariji zapisi koji su uglavnom umjetničke i književne prirode, a proučavajući brijačnice kroz vrijeme dolazi se i do današnjih, koje su bila usko vezana uz sam nastanak one prikazane u Etnografskom muzeju iako ona pripada starijem tipu brijačnica. U današnjim brijačnicama našli su se odgovori i suvremena značenja koja se vezuju za *brkove* i *brade*.

SIMBOLIKA

USPJEH, MOĆ, BLAGORODNOST

Prvi analizirani primjer *brade* bio je onaj u nazivu izložbe – poslovice „puna šaka *brade*“ – čiji izvori, prema podacima, sežu u pretkršćansko razdoblje i imaju mitološke korijene.

Proučavanjem i rekonstruiranjem slavenske mitologije uspelo se dokučiti neke karakteristike fizičkog izgleda božanstva *Velesa/Volosa*. *Veles* je stočni bog koji se nalazi u podzemlju, u korijenu stabla života, vjeruje se, uz vodu. Prema nekim teorijama etnologa i filologa, prikazivan je s čovječjom glavom, rogovima i bujnom kovrčavom bradom. Budući da je bog stočarstva, ovce, točnije njihova vuna, usko se vezuje uz njegovo božanstvo. Osim što je *Velesova* brada kovrčava kao ovčje runo, ona za ljude ima posebno značenje. Rekonstrukcijom „stare vjere“ došlo se do zaključaka da njegova brada, posredno preko vune, potiče

bogatstvo i blagodat. Niz je svadbenih običaja na širem balkanskom području u kojima mladoženjini roditelji daruju mladenku vunanim predmetima, oblače kožuhe izvrnute s vunom na vanjskoj strani i sl. Tim se postupcima zapravo potiče bogatstvo para koji će živjeti u njihovoj kući (vidi Katičić 2007: 108).

Kao stočni bog (ali i bog žetve) s bujnom bradom koja donosi bogatstvo, Veles se pojavljuje i u godišnjim običajima. Po završetku žetve skupe se snopovi klasja koji se kao kitice odnose kućama i stavljaju na počasna mjesta, kao što je vidljivo i na primjeru Baranje:

„Ako su se žeteoci vraćali domu pješice, prva bi išla najmlađa žetvarica ili najmlađi kosač s kiticom klasja. Ulazeći u gazdin dom, pozdravili bi: „Faljen Isus, gotova je žetva!“ i predali kiticu starješini ili reduši. Primatelj bi odgovorio: „Amen uvik!“ i kiticu zatakao za gredu na počasno mjesto. Ako su išli kolima kući, kiticu je u ruci držao najmlađi član ili članica obitelji, ponosno sjedeći kraj kočijaša, da bi kiticu svečano predao starješini doma. I risari su na isti način donijeli domaćinu kiticu klasja. To je najradosniji dan u godini, doženjača.“ (Mihaljev 2012: 184)

U enciklopedijskom rječniku *Slovenska mitologija*, iz kojeg je vidljivo da je isti ili sličan običaj rasprostranjen po cijelom južnoslavenskom, ali i dijelu istočnoslavenskog područja, pojam „brada“ je čak i definiran kao „ritualni predmet koji simbolizuje kraj žetve“ (Radenković i Tolstoj 2001: 47).

U nekim je mjestima zbog toga sačuvan izraz „vezivanje Velesove brade“ za postupak vezanja snopa klasja koji se kasnije uređuje i kiti kao simbol završetka žetve, najbitnijeg dijela godišnjeg ciklusa koji osigurava hranu cijele godine. Od toga je i nastala fraza „puna šaka brade“ za nešto pozitivno, obilato te blagorodno. Jednako tako i izreka „povući boga za bradu“ značila bi uspješno obavljen posao u vlastitu korist povlačeći božju bradu koja je tu simbol bogatstva. „Kad se za koga reklo da ima zlatnu bradu, to je značilo, da je bogat i moćan“ (Kasumović 1911: 149), a u posloviци „Bog je prvo sebi bradu stvorio“ brada također ima konotacije moći i bogatstva, iako se ona češće vezuje uz kršćanske izvore nego li mitološke.

Iz jedne koledarske pjesme iščitava se značenje „masne“ i „porošene brade“:

„Oj kole – kole – koledo / leto lepo mlado! / Da bi prav veselo b'lo / imelo mastno brado! / Oj kole... Da b' vsak dan prinašalo/ nam v hižo božjo gnado! (...) Da bi nam pomnožilo / naše ovčjo stado (...) Da bi vinčice sladko / nam porosilo brado! / Daj Bog da vsi pridemo / tje u nebo sveto!“ (Milčetić 1917: 75)

Navedenim stihovima se želi potaknuti blagostanje i rodnost u nadolazećoj godini, a ujedno se i razjšnjava značenje izraza „omastiti bradu“ ili „omastiti brkove“.

MUDROST

Paralelno s bogatstvom i uspjehom, brada je imala i značenje mudrosti. Budući da većina slavenskih božanstava ima brade (Milošević 2011: 51), a kasnije se takvo prikazivanje uzvišenoga nastavlja i u kršćanstvu, moguće je da su ljudi počeli percipirati bradu kao metaforu vječne mudrosti, tim više što su uglavnom svećenici i drugi seoski moćnici (vjerojatno ugledajući se na božanstva i idole kao simbole uzvišenog i mudrog) češće imali brade nego, primjerice, vojnici ili neki drugi staleži (Milošević prema Léger 2011: 51).

Duga brada stvorila je time nove interpretacije u ljudskim zajednicama, o čemu svjedoče brojne poslovice i aforizmi. Primjerice izreka „brada ne čini filozofa“ najbolji je primjer interpretiranja brade kao simbola mudrosti. U tom smislu slijede još i „brada narasla, a pameti ne donijela“, „zaludu lijepa brada, kad je slaba glava“, „pop se ne bira po bradi, no po glavi“, „ko ima bradu, naći će i češalj“ i sl.

„I naš narod u šali i rugajući se šiljatu i rijetku bradu zove kozjom (jarčijom) bradom, a zna za gdjekoga kazati, da ima bradu kao jarac“ (Kasumović 1920: 34). Izrugivanje na temelju stereotipnog izgleda starca uspoređujući nečiju bradu s jarčevom također može ukazati na značenje brade kao izraza mudrosti. Slijede poslovice s asocijacijom na jarčevu bradu koje isto tako indirektno ukazuju na mudrost: „i jarac ima bradu“ i „brada kaže jarca, ne pako mudroznanca“. Sličnu poruku ima i poslovice „zaman brci kad nije pameti“.

U usmenoj književnosti južnoslavenske tradicije poznati su epiteti „biserna brada“ ili fraza „brada do pojasa“. Kako stariji ljudi češće imaju dugu bradu, tako ona simbolizira mudrost i iskustvo pa je zato ona „do pojasa“, „bijela“, „srebrna“ i „biserna“. „Bijela mu i glava i brada / Sišla mu je do pojasa“ (Belović prema Hörmann 1906: 41), „(...) bijela mu prošla pojas brada (...) / te je svoju obrijao bradu (...) / a bijela do pojasa brada.“ (Maretić 1903: 11). „Kud mu brada strunila se bijela / Pa to crno začinila ruho“ (Belović 1906: 17).

„U starog svata biserna brada; u svakoj ruci zlaćena čaša; biser se runi, u čaše pada; svaka mu čaša dukata valja; a sama brada četiri grada“ (Balarin 1898: 284). Navedni stihovi dio su konavoskih svadbenih obreda. Povezujući bradu s biserom i (četirima) gradovima, može se zaključiti da je u oba slučaja povezana s nekim simbolom veće vrijednosti.³

Slika starca s dugom bradom našla se i u personifikacijama i pučkim pričanjima

3 Biser je osim za prikazivanje vrijednosti vjerojatno tu i kao opisna karakteristika vanjskog izgleda, no grad se može tumačiti kao mjesto na vrhu svetog stabla na kojem obitava Mara, božanstvo kojem dolazi Ivo i čija priča je zapravo godišnji ciklus. Iz toga se grad može protumačiti kao mjesto s određenom vrijednošću koja je posredno vidljiva u usmenoj književnosti i običajima (vidi Katičić 2010: 120).

koje je izdvojio Tomislav Maretić: „glava na zemlji, rep na zemlji, jedan starac s bradom u zemlji“ (1882: 6). Narod povezuje sliku starca i sliku luka, personificira luk i dodaje mu osobine na temelju izgleda iz čega se iščitava poveznica duge brade s osobama starije životne dobi.

ZRELOST, POŠTENJE

U usmenoj književnosti Južnih Slavena brkovi i brada su česta fizička karakteristika junaka ili momaka o kojima djevojke pjevaju. Brkovima su se muškarci ponosili jer su oni bili pokazatelj njihove zrelosti i muškosti, njima su se razlikovali od dječaka. O toj zrelosti i muškosti govori i bečarac o „brki“ koji svoju kavu pije gorku, bez šećera: „Evo brke koji voli mrke / kave piti, a ne šećeriti“, a o onome što djevojke cijene kod svojih odabranika: „O moj brko, moja lolo stara / nema ljepšeg od tebe bečara“. Tome u prilog ide i stih pjesme iz Bačkog Monoštora u sjeverozapadnoj Bačkoj: „Man' se, momče, moj'ga lica / Još ti nemaš nausnica⁴ / Ne dam tebe bila lica ja.“

„Tko se je miješao s našim seljačkim narodom po Bosni, Hercegovini, zagorskoj Dalmaciji i drugdje, gdje je brk čovjeku najveća dika i znamen čovještva, a 'strižibrk' svakome na rugo (zato vele: 'Ovoga mi brka' ili 'Čuješ li, pošteni brče' i slično), često je mogao vidjeti, gdje seljak katkada u ime ponosa i kočnje – zavija duge brčine za uši.“ (Banović 1928: 228, 229)

Postoji i fraza „ako nije istina, obrijat ću brkove“. Time se ističe važnost brkova, ali i brade, kao simbola prave muškosti, poštenja i iskrenosti pa otuda dolaze i fraze: „pljunuti komu u bradu“, „reći komu što u brk“ i sa suprotnim konotacijama: „ako laže, ne smeta mu brada“ itd.

JUNAŠTVO

„U našoj narodnoj epici brci su simbol junaštva, pače njegovo mjerilo, pa veći junak ima i veće brčine“ (Banović 1953: 233). Povezujući brkove i bradu s vojnicima u velikom broju lirskih i epskih pjesama, posebno u onima koje tematiziraju borbe protiv Osmanlija/Turaka, može se brade, a posebno brkove, istaknuti kao simbol junaštva i hrabrosti.

U *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika*, tzv. *Akademijinom rječniku*, iz 1880. pod pojmom „brk“ nalazi se velik broj stihova koji svjedoče upravo o brku kao simbolu junaka. Većina ih je zapisana u 18. stoljeću, a autori su poznati

4 Prve dlake što izađu na licu (Kušar 1993: 68).

hrvatski pisci poput Pavla Rittera Vitezovića, Andrije Kačića Miošića, Jerolima Kavanjina, Ivana Zaničića ili su narodne:

„Ko s bradom krpa brke al peharom strilja Turke. (...) Mlaji brke, bradu sijedi i mač noseć (...) U zlo ga je mjesto udario, više brka u čelo junačko (...) Brke imal do ramena, kopjem Turak prometival (...) Već zagrće svoje bile ruke i junačke zasakuje brke (...), Hajd' junaci, zasuč'te brkove.“ (1880: 659).

O brkovima koje su nosili junaci može se iščitavati i iz djela Andrije Kačića Miošića *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* u dalmatinskom, ali i slavonskom području:

„Vino piju dvi delije mlade / u bijelu gradu Šibeniku: / u jednoga brci do ramena, / u drugoga perčin do pojasa. / Pobratim je pobri govorio: / „Odi, pobre, da se domišljamo, di će biti gnizdo sokolovo, / di li, pobre, srce od junaka. / U koga su brci do ramena, / ono biše momče od Kotara; / u koga je perčin do pojasa, / biše momče od grada Mostara. / Falilo se momče od Kotara, / da je Kotar gnizdo sokolovo, / di se legu tići sokolići / ter razgone bile golubove.“ (1942: 37)

„Pisma Marijana Terzijića iz Kobaša od Slavonije, glasovitog junaka i viteza. (...) Valja da je uskrsnuo Marko, / oli Marko ol vojvoda Janko, / ter razgoni naše vitezove / kano soko male golubove. / Brci njemu bihu do ramena, / žute oči kano u sokola: / ne smi niko na njeg ni gledati, / kamo li će š njime bojak biti!“ (1942: 475)

Asocijacija brkova na junaštvo ostala je i do danas prisutna, makar u kolektivnoj svijesti. Jedan od recentnijih primjera je bilo poticanje muškaraca na puštanje brkova uoči održavanja 300. Sinjske alke 2015. godine. Tada su svi alkari imali duge brkove, dok su djevojke puštale kosu kako bi imale pletenice oko glave kakve su imale i njihove pretkinje. „Simbol naše krajine, simbol muškosti u našoj krajini bio je brk prije pedeset, sto, dvjesto godina. U povodu tristote Alke, odlučio sam skupiti tristo brkatih muškaraca na jednom mjestu.“⁵

MODA BRKOVA I BRADA

Održavanje brkova i brada s vremenom je postalo dio mode pa su se dlake na licu počele oblikovati po određenim modnim uzorima. Jedan od njih bio je i austro-ugarski car Franjo Josip I. koji je održavao po njemu nazvanu – *kaiserbard* – izbrijanu bradu, a puštene brkove koji se spajaju sa zulfima.⁶

5 Iz članka „Puštanje brkova u Sinju postalo pravi pothvat: ‘Žene baš i nisu oduševljene’“ 6. kolovoza 2015. Izjavu dao Edo Crljen. (<http://www.index.hr/black/clanak/pustanje-brkova-u-sinju-postalo-pravi-pothvat-zene-bas-i-nisu-odusevljene/834873.aspx>) (25. rujana 2016.).

6 HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, 1983, Državni arhiv Zagreb.

Između ostalih, takvu je bradu imao Ivan Mažuranić što govori da su modu sa carskih dvora pratili građanski staleži, ali i seljački sloj, budući da se sličan oblik brade nosio (uglavnom) u planinskim predjelima; Lici, Dalmatinskom zaleđu, Hercegovini, dubrovačkom zaleđu i drugdje. Posebno je zanimljiva priča o selu u blizini Sinja, Zelovu, gdje su se u 19. stoljeću izrađivale poznate zelovske lule s čašicom u obliku cara Franje Josipa I. s njegovom bradom, a i zelovski vojnici su pratili tu modu (Živković 2015: 43).

Brkovi i brade koji su nekada značili moć, zrelost, mudrost, danas su dio modnog stila, detalj čije se značenje i vrijednost s vremena na vrijeme mijenja. Nekada je više prisutan, nekada manje. Izložbom *Puna šaka brade* zapravo se željelo osvrnuti na sve aspekte retro kulture, a brijačnica je u tom slučaju bila najbolji izbor budući da brijačnice novijeg tipa danas u Zagrebu objedinjuju sve druge umjetničke i obrtničke grane; od izrade modnih detalja i odjeće (*GoRetro*, *Burried Clothes*) do izrade prijevoznih sredstava (*SentiMental Bikes*), restauracije predmeta iz prošlog stoljeća (*Retro House*), prigodne glazbe i plesa (rokabili sastavi, plesni klub *Back to Swing*).

Brijačnicama „novog tipa“ mogu se nazvati brijačnice koje su nastale u zadnjih desetak godina u Zagrebu i još nekim gradovima Hrvatske (i susjednih zemalja) koje s brijačnicama starijeg sloja (klasičnim brijačnicama čije postojanje nerijetko seže i dalje od prošlog stoljeća) dijele samo brijački zanat (način brijanja – toplim ručnicima i britvama), a čitav pristup brijačnici i brijačkoj kulturi je gotovo potpuno različit. Komponenta nečeg novijeg i mladenačkog vjerojatno je ključna stavka koja takve brijačnice danas čini popularnijima i uspješnijima nego klasične brijačke salone koji se sve češće zatvaraju iz razloga što nemaju posla.

Cijela prča je iz antropološke perspektive vrlo zanimljiva jer se oko takvih brijačnica formira čitava subkultura. Ljubiteljima retro kulture brijački saloni su mjesto koje gotovo redovito posjećuju i povezuju se s drugim pripadnicima te subkulturne grupe. Time se brijačnici vraća funkcija koju je imala i u 19. stoljeću, i ranije, kada je bila mjesto okupljanja i socijalizacije, o čemu svjedoče i zapisi da su nekada gostionice, pa čak i kupelji, bile dio brijačnica (Brenko 2001: 60).

ZAKLJUČAK

Pripremom izložbe *Puna šaka brade* u Etnografskom muzeju potaknuto je istraživanje o značenju brkova i brada, od prošlosti do danas. Prije svega semiotičkom analizom pristupilo se samim pojmovima *brkovi* i *brada* u pjesmama, poslovicama, stilskim figurama i pučkoj etimologiji s područja Hrvatske, ali i šire, zadržavajući se ponajviše na južnoslavenskim prostorima.

Izvedeni su određeni zaključci o značenjima i simboličkim brkova i brada nekada te prikazan razvoj tog značenja do danas kada je retro kultura sve popularniji pojam i kada se otvaraju nove, „modernije“ brijačnice koje brkovima i bradama daju nova značenja.

Iz analiziranih primjera vidljivo je kako su brkovi, i prvenstveno brada, bili odraz odraslog muškarca, u odnosu na dječake i momke. Time se ocrtavala njihova zrelost i nova životna faza. Sama brada je, naime, bila simbolom moći, bogatstva i uspjeha, a u drugim primjerima je imala značenje mudrosti, iskustva, dok su se brkovi češće vezivali uz junake. Danas su brkovi i brada modni dodatak koji je sve popularniji zahvaljujući povratku retro kulture u suvremenu modu i druge aspekte kulture.

Puštanje i održavanje brkova i brada svakako je bilo dio mode, neovisno o razdoblju, a održavanje higijene dlaka na licu samo jedan od povoda za druženje po završetku svakodnevnih poslova, kako nekada, tako i danas.

LITERATURA

Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 31/1: 1-66.

Balarin, Nike. 1898. „Konavli; Ženidba na Grudi“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 3: 276-302.

Banović, Stjepan. 1928. „Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 26: 193-256.

Banović, Stjepan. 1953. „Dva priloga poznavanju historijskih lica naše narodne epike“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 37: 205-240.

Belović Bernadzikowska, Jelica. 1906. „Vezilačka umjetnost u Hrvata i Srba“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 11: 1-51.

Brenko, Aida. Dugac, Željko. Randić, Mirjana. 2001. *Narodna medicina*. Zagreb: Etnografski muzej.

Katičić, Radoslav. 2007. „Ljuta zvijer“. *Filologija* 49: 79-135.

Katičić, Radoslav. 2010. *Zeleni lug*. Zagreb/Mošćenička Draga: Ibris grafika.

Kasumović, Ivan. 1911. „Hrvatske i srpske narodne poslovice spram grčkih i rimskih poslovičâ i krilaticâ“. *Rad JAZU (Razredi filologičko-historički i filozofičko-juridični)* 51: 116-276.

Kasumović, Ivan. 1920. „Još jedna rukovet naših paralela k rimskim i grčkim poslovičama“. *Rad JAZU (Razredi filologičko-historički i filozofičko-juridični)* 96: 30-73.

- Kušar, Marcel. 1993. *Narodno blago*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lang, Milan. 1914. „Samobor: Crstice iz prošlosti“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 19: 224-275.
- Lozica, Ivan. 1979. „Metateorije u folkloristici i filozofija umjetnosti“. *Narodna umjetnost* 16: 33-51.
- Maretić, Tomislav. 1882. „Studije iz pučkog vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba“. *Rad JAZU (Razredi filologičko-historički i filozofičko-juridični)* 2: 117-202.
- Maretić, Tomislav. 1903. „Novi prilošci o našem narodnom desetercu“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 11: 1-45.
- Mihaljev, Jelka. 2012. *Proletilo dvanaet golubova. Predajna kultura baranjskih Hrvata*. Draž: Muzej Slavonije Osijek – Općina Draž.
- Milčetić, Ivan. 1917. „Koleda u Južnih Slavena. Na osnovi istoričkih vijesti, narodnih pjesama i običaja našega vremena“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 22: 1-124.
- Milošević, Ante. 2011. „Slika ‘Božanskog boja’ – likovni i ikonografski pogled na konjanički reljef iz Žrnovnice u Dalmaciji“. U *Perunovo koplje*, Andrej Pleterski i Tomo Vinšćak, ur. Ljubljana: Inštitut za arheologijo – Inštitut za slovensko narodopisje, str. 17-73.
- Radenković, Ljubinko. Tolstoj, Svetlana M. 2001. *Slovenska mitologija*. Beograd. Zepter Book World. Beograd.
- Šperanda, Mirjana. 1996. „Stare požeške briačnice“. *Informatica Museologica* 1/2: 81-82.
- Živković, Marija. 2015. *Dim – priča o duhanu*. Zagreb: Etnografski muzej.